
УДК 373.011.31

Інна Делик,
кандидат педагогічних наук, доцент,
Хмельницький кооперативний торговельно-економічний інститут,
м. Хмельницький

МОВНА КУЛЬТУРА ЯК СКЛАДОВА ПЕДАГОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ ВИКЛАДАЧА ВИЩОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ

У статті висвітлено поняття педагогічної культури загалом та розглянуто питання мовної культури викладача вищого навчального закладу як однієї із складових педагогічного спілкування. Охарактеризовано педагогічну комунікацію та визначено засади формування мовної компетенції викладача у процесі взаємодії зі студентами.

Ключові слова: культура мовлення, етикет, педагогічне спілкування, комунікативність, функції мовлення, толерантність.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Процес здобуття освіти у вищій школі – явище складне, багатогранне, динамічне. Його специфіка зумовлюється передусім розширеним спілкуванням. Для викладача це не що інше, як професійна необхідність. З його допомогою здійснюється взаємовплив двох рівноправних суб'єктів – викладача й студента.

Ефективність цього взаємовпливу буде лише в тому випадку, коли у викладача переважатимуть позитивні естетичні почуття як показник людяності, гуманності, творчості, а відтак – працездатності та її результативності.

© Делик Ін.

Варто зазначити, що Державна національна програма “Освіта. Україна ХХІ століття” як один із найважливіших напрямів реформування системи освіти визначає підготовку нового покоління педагогів, які б творчо втілювали в реальну практику принципи гуманізації, гуманітаризації, демократизації, індивідуалізації та етнізації навчання [2]. Вирішення цього завдання під силу лише педагогам, котрі мають високий рівень загальної і педагогічної культури загалом та культури спілкування зокрема.

Оскільки діяльність викладача пов'язана з мовною культурою, яка розвивається на основі принципу об'єктивно існуючих зв'язків між мовою і пізнавальними процесами, то важливим є той факт, що основою педагогічної діяльності є правильна організація взаємодії між педагогом і вихованцем. Саме тому однією з найважливіших умов забезпечення ефективності навчально-виховного процесу у вищому навчальному закладі є розвинена мовна культура викладача.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано вирішення зазначеної проблеми та на які опирається автор. Проблема культури мови була у центрі наукових досліджень багатьох учених та культурних діячів (О. Пчілка, І. Франка, Л. Українка, В. Гнатюка, І. Огієнка, О. Курило, О. Синявського, М. Рильського, М. Шумила та ін.). Науковці зверталися до таких аспектів мовної культури, як зв'язок культури мови із загальною культурою людини, духовністю суспільства (О. Пчілка, І. Франко, І. Огієнко, М. Сулима, В. Ганцов, М. Шумило), проблема іншомовних запозичень і новостворів (О. Пчілка, Л. Українка, І. Верхратський, І. Огієнко, М. Гладкий, П. Тичина, М. Рильський), культура мови перекладу (О. Пчілка, В. Гнатюк, М. Рильський, О. Кундзіч), зв'язок культури мови з лексикографією (О. Курило, М. Рильський) та ін.

Починаючи з 60-х років ХХ ст., з часу виокремлення культури мови в самостійну дисципліну, українські вчені розробляють теоретичні проблеми культури мови, що мають впливати на практичну мовну діяльність (А. Коваль, С. Єрмоленко, М. Жовтобрюх, В. Русанівський, Б. Антоненко-Давидович, Л. Мацько та ін.). Серед пізніших дослідників проблем культури мови загалом та культури мовлення

зокрема варто назвати таких: Н. Бабич, О. Пономарів, М. Пентилюк, Л. Струганець та ін.

Проблема мовної культури у професійній діяльності розроблялася психологами та педагогами Л. Виготським, Л. Введенською, П. Гальперінім, І. Зимовою, В. Ільїним, В. Краєвським, О. Ксенофонтвою, В. Максимовим, Л. Скворцовим, Л. Соколовою та ін.

Проблемою вивчення структури педагогічного спілкування займалися Н. Трубецької, А. Гардінер, Р. Якобсон, В. Артемов, Я. Яноушек та ін. Такими вченими, як А. Бельський, В. Артемов, Л. Ревтову, В. Кадомцев та ін. були зроблені спроби класифікувати всі різноманіття мовних дій (мовних завдань). Функціональні одиниці мовного спілкування вивчали М. Лісіна, Л. Харіва, Т. Путилівська, А. Маркова, Т. Стежко, Л. Нікіпелова.

Так, наприклад, мовна діяльність у педагогічному процесі, за словами О. Ксенофонтвої, виконує важливе завдання – створення умов для стимулювання і прояву активної позиції студента. Суб'єктивність позиції студентів виявляється у формі конструктивних пропозицій, у здатності проявити самостійність у мовних виразах. Викладач спирається на мовну активність студентів, їх самостійність і творчі можливості. Поза мовною діяльністю неможливо уявити собі жодної сфери людської діяльності, спілкування людей, духовної культури людства [4].

Незважаючи на наявність значної кількості наукових досліджень щодо питань культури мовлення, професійного спілкування тощо, детальнішого висвітлення потребує таке питання, як особливості мовної культури викладача ВНЗ, а також проблема педагогічного спілкування як основи взаємодії викладача і студентів.

Саме тому **метою статті** є висвітлення значення культури мовлення викладача у професійному (діловому) спілкуванні, а також визначення функцій педагогічного спілкування як основи ефективної взаємодії викладача зі студентами.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналізуючи досвід педагогічної діяльності представників педагогічної школи, варто сказати, що викладачеві недостатньо знань основ наук і методики навчально-виховної роботи. Незаперечний той факт, що всі знання і практичні

уміння викладача можуть передаватися студентам лише завдяки живому й безпосередньому спілкуванню з ними. На основі спілкування викладача й студентів вибудовується складна й об'ємна схема навчання і виховання. На жаль, ці взаємовідносини, їх мистецькі, моральні, психологічні, технологічні складники не завжди усвідомлюють педагоги як вартісний засіб удосконалення їх педагогічної діяльності.

Культура спілкування (або ж мовна культура) має глибинні витоки і тісно пов'язана з особистісними рисами викладача, а також його мотивами і ціннісними орієнтаціями, самосвідомістю, професійними установками. Культура спілкування педагогів у першу чергу впливає на результативність навчально-виховного процесу, встановлення і посилення позитивної духовно-моральної та доброзичливої атмосфери учасників взаємодії.

Звідси випливає, що педагогічна культура – складний соціально-педагогічний феномен, який потрібно розглядати як інтегровану єдність певних структурних компонентів особистості, що гармонійно поєднуються між собою: наукового світогляду і наукових знань, ерудиції, духовного багатства, особливих особистісних якостей (гуманізму, справедливості, вимогливої доброти, толерантності, тактовності, прагнення до самовдосконалення), культури педагогічного мислення, психолого-педагогічної і методичної підготовки, досконалого володіння педагогічною технікою, позитивного педагогічного іміджу, зовнішньої естетичної привабливості [4, с. 35].

Незаперечним є той факт, що складовою педагогічної майстерності викладача є його мовлення. Це інструмент професійної діяльності педагога, за допомогою якого можна вирішити різні педагогічні завдання: зробити складну тему заняття цікавою, а процес її вивчення привабливим; створити щирю атмосферу спілкування в аудиторії, встановити контакт, досягти взаєморозуміння зі студентами; сформувати в них відчуття емоційної захищеності, вселити в них віру в себе тощо.

Вимоги до комунікативних якостей мовлення викладача зумовлені насамперед функціями, які воно виконує в педагогічній діяльності, головними із них є:

а) комунікативна – установлення і регуляція взаємовідносин між викладачем та студентами, забезпечення гуманістичної спрямованості розвитку студентів;

б) психологічна – створення умов для забезпечення психологічної свободи студента, вияву індивідуальної своєрідності його особистості; зняття соціальних затисків, які заважають цьому;

в) пізнавальна – забезпечення повноцінного сприймання навчальної інформації студентами, формування в них особистісного, емоційно-ціннісного ставлення до знань;

г) організаційна – забезпечення раціональної організації навчально-практичної діяльності студентів [8, с. 467].

Варто зазначити, що викладач ВНЗ має досконало володіти педагогічною культурою спілкування, адже спілкування педагога зі студентами розглядається як умова, суттєвий чинник організації педагогічного процесу, управління діяльністю, коли предметом вивчення постають соціально-психологічні, соціально-моральні якості спілкування, його емоційно-психологічні характеристики.

Окрім того, педагогічна культура викладача ВНЗ є джерелом вияву його наукової і загальної ерудиції, педагогічної майстерності, культури мовлення і спілкування, духовного багатства, виявом його творчої індивідуальності як віддзеркалення результату постійного самовдосконалення і саморозвитку. На наш погляд, педагогічна культура є гармонією культури творчих знань, творчої дії, почуттів і спілкування.

Видатні педагоги А. Макаренко, В. Сухомлинський говорили про мудру владу педагога в спілкуванні: “Мистецтво і майстерність виховання полягають у тому, щоб уміти бачити себе в образі вихованця, в тій істоті, що мислить, відчуває, переживає, істоті, яку ми творимо з маленької дитини” [8, с. 480].

Педагогічне спілкування завжди цілеспрямоване. При цьому сам педагог ніби знаходиться одночасно в декількох “площинах”: він безпосередньо взаємодіє з партнером, спостерігає за собою і своїми діями з позицій їх “професійної відповідності” (рефлексивний контекст спілкування), тримає на контролі свідомості ціль, яку прийняв найпершою і одночасно оцінює доцільність її збереження або заміни на

нову (раціональний контекст спілкування). Отже, часто педагогічне спілкування є засобом вирішення власних навчальних або виховних завдань, ініціатором, організатором і головною керівною ланкою якого є викладач.

Звідси випливає, що педагогічне спілкування виконує, у першу чергу, такі функції:

взаємопізнання вихователя і вихованця;

обмін думками, почуттями та інформацією;

організація і здійснення різноманітних та багатогранних навчально-виховних заходів;

самовираження, самовизначення і самоутвердження учасників цього процесу [5].

Отже, педагогічне спілкування – система соціально-психологічної взаємодії між викладачем та студентом, спрямована на створення оптимальних соціально-психологічних умов для спільної діяльності.

Специфіка педагогічного спілкування, як умова створення гуманної розвиваючого середовища в освітньому процесі, визначає пріоритет комунікативного аспекту в особистісній культурі вчителя.

Ефективне педагогічне спілкування зумовлюється комунікативною культурою вчителя, прагненням до її вдосконалення як обов'язкової умови педагогічної майстерності.

У психолого-педагогічній літературі комунікативну культуру розглядають у зв'язку з характеристикою взаємодії людей, знаннями та вміннями, як особистісну якість і поведінку, що виявляється у стосунках з людьми, у зв'язку зі здібностями у спілкуванні.

На основі аналізу літератури комунікативна культура розглядається нами як сукупність знань, умінь і комунікативних якостей особистості, що успішно впливає на студентів і дозволяє найбільш ефективно організувати процес навчання і виховання, регулювати комунікативну діяльність у процесі вирішення педагогічних завдань.

Слід зазначити, що педагогічне спілкування здійснюється в конкретній соціокультурній ситуації, і тому культура комунікації буде залежати від прийнятих у суспільстві культурних і моральних цінностей:

зовнішніх передумов, зокрема соціокультурного оточення: особливостей етносу, національних традицій, соціокультурних особливостей та специфіки вищого навчального закладу (класичний університет чи галузевий ВНЗ, коледж, професійна школа тощо), специфіки і змісту педагогічної діяльності;

внутрішніх передумов, тобто суб'єктивних чинників: віку, статі, педагогічних здібностей, індивідуально-психологічних особливостей, освіти, педагогічного досвіду викладача та ін. [5].

Отже, комунікативну культуру педагога можна трактувати як складний соціально-педагогічний феномен, що складається з декількох взаємопов'язаних компонентів (комунікативні настанови, знання, комунікативні вміння, які реалізуються за певних умов і залежать від зовнішніх умов і внутрішніх чинників.

Педагогічна комунікація має такі характеристики:

одна з головних професійних якостей особистості вчителя в організації навчально-виховної діяльності учнів;

має такі види – синтаксична або знакова, семантична або змістова, прагматична або ціннісна (слово, жест, зміст, порада, приклад тощо);

має ступінь вимірювання під впливом нових фактів, понять, законів, закріплених у пам'яті;

пов'язана з досягненням навчально-виховної мети;

впливає на характер відносин у таких підсистемах: учитель – учень, учень – учитель, учень – навчальний предмет тощо;

передбачає чинники впливу на модель педагогічної комунікативності – загальні універсальні якості і спеціальні (внутрішні) якості вчителя;

характеризується необхідністю наявності комунікативних знань, навичок, вмінь, звичок, присутністю в учителя комунікативного характеру [7, с. 28].

Продуктивна мовленнєва комунікація викладача передбачає також розвиток у нього низки спеціальних здібностей:

соціально-перцептивних (розуміти внутрішній стан партнера через сприйняття його зовнішньої поведінки, вигляду);

здібності до ідентифікації (здатність поставити себе на місце іншої людини й передбачити її можливу реакцію);

саморегуляції, вольового впливу, навіювання, керування своїм психічним станом у спілкуванні [5].

Однією з найважливіших комунікативних рис особистості викладача має бути толерантність. У “Декларації принципів толерантності”, прийнятій 1995 року в Парижі, запропоновано внести у зміст педагогічної культури викладача термін “толерантність” (від лат. – *tolerantia* – терпимість, поблажливість), як правильне розуміння усієї різноманітності культур та форм виявлення людської індивідуальності. Толерантності сприяють широка ерудиція, науковий світогляд, відкритість спілкування і свобода поглядів, переконань, совісті. Розуміння викладачем сутності толерантності як “право інших бути такими, які вони є” допоможе йому гуманізувати педагогічне спілкування, реалізувати парадигму виховання, сутність якої полягає у формуванні виховуючих суб’єкт-суб’єктних взаємодій вихователя і вихованця.

Поняття культури педагогічного спілкування нерозривно пов’язано з поняттям “культура мовлення”, або ж “мовна культура”.

Варто зазначити, що мова педагога забезпечує виконання завдань навчання і виховання молоді. Викладач несе соціальну відповідальність і за зміст, якість свого мовлення, і за її наслідки. Тому мова педагога – це важливий елемент його педагогічної майстерності.

Педагогічна мова покликана забезпечити:

- а) продуктивне спілкування, взаємодію між педагогом і його вихованцями;
- б) позитивний вплив вчителя на свідомість, почуття учнів з метою формування, корекції їх переконань, мотивів діяльності;
- в) повноцінне сприйняття, усвідомлення і закріплення знань у процесі навчання;
- г) раціональну організацію навчальної та практичної діяльності учнів [4, с. 59].

Безумовно, теоретичні знання не можуть забезпечити високого рівня комунікативної культури. Для успішного педагогічного спілкування викладач повинен володіти необхідними комунікативними уміннями. Педагогічне спілкування містить у собі завдання і засоби взаємодії зі студентами, прийоми самоаналізу.

Виділяють такі етапи спілкування:
орієнтація в ситуації спілкування;
вияв ініціативи або комунікативна атака;
самоконтроль у спілкуванні;
здійснення спілкування, аналіз його результатів [5].

Ці вміння також є важливими психологічними показниками професійної компетентності педагога:

інтерес до особистості того, кого навчають;
однакове співробітництво з усіма студентами;
педагогічний такт;
товариськість;
знання гуманістичних норм своєї професії і дотримання їх [5].

Звідси випливає, що з поняттям “педагогічна мова” тісно пов’язане поняття “комунікативна поведінка вчителя”. Відомий психолог А. Леонт'єв у роботі “Педагогічне спілкування” під комунікативною поведінкою розуміє не просто процес говоріння, передачі інформації, а організацію мовлення, що впливає на характер взаємин, створення емоційно-психологічної атмосфери спілкування педагогів та вихованців, стиль їх роботи. Тому мова викладача має характеризуватися такими якостями, як: змістовність, точність, логічність; лексична, фонетична, граматична орфоепічна правильність; образність, смислова виразність; емоційна насиченість, багатство інтонацій, неквапливість, достатня гучність; хороша дикція, дотримання правил мовного етикету, відповідність слова вихователя його справах. Важливо вмело використовувати і невербальні засоби спілкування (жести, міміку, пантомімічні рухи).

Професійна діяльність викладача, на нашу думку, має характеризуватися такими рівнями мовленнєвих здібностей:

рівень правильності (дотримання мовних норм);
рівень насиченості мовлення виражальними мовними засобами;
рівень вибору мовних норм відповідно до ситуації, індивідуальних можливостей сприймання студентів тощо.

Висновки. Отже, мовна культура викладача визначається рівнем його загальної культури та є однією із складових педагогічної культури

загалом. Основними вимогами до мови викладача ВНЗ є не лише логічність та змістовність викладу, правильність щодо граматики, але й педагогічна культура, яка виражається у його мовній культурі. Постійна робота педагога над собою, підвищення рівня загальної культури будуть сприяти і зростанню його педагогічної майстерності. Комунікативна культура обумовлює духовний розвиток особистості, формує її моральний вигляд і є вираженням морального життя людини і складовою частиною формування загальної культури особистості в цілому.

Перспективами подальших розвідок щодо мовної культури загалом будуть проблеми формування мовленнєвої компетенції студентів економічних спеціальностей.

Список використаної літератури

1. Бабич Н. Д. Основи культури мовлення / Н. Д. Бабич. – Львів : Світ, 1990. – 232 с.
2. Державна національна програма “Освіта (Україна XXI століття)” / [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://portal.prolisok.org/osvita_ukraine_xxi.html
3. Львів М. Р. Риторика. Культура мови: навчальний посібник для педагогічних спеціальностей вузів / М. Р. Львів. – М. : Академія, 2002. – 272 с.
4. Педагогічна майстерність : підручник / І. А. Зязюна, Л. В. Крамущенко, І. Ф. Кривонос та ін.; за ред. І. А. Зязюна. – К. : Вища шк., 1997. – 349 с.
5. Кузьмінський А. І. Педагогіка у запитаннях і відповідях : навч. посіб. / А. І. Кузьмінський, В. Л. Омеляненко. – К., 2006. – 311 с. / [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://pidruchniki.com/19991130/pedagogika/pedagogika_u_zapitannya_i_vidpovidyah
6. Пономарів О. Д. Стилїстика сучасної української мови : підручник / О. Д. Пономарів. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2000. – 248 с.
7. Степанов О. М. Основи психології та педагогіки : посібник / О. М. Степанов, М. М. Фіцула. – К. : Академвидав, 2003. – 504 с.
8. Туркот Т. І. Педагогіка вищої школи : навч. посібник / Т. І. Туркот. – К. : Кондор, 2011. – 628 с.

Рецензент – кандидат педагогічних наук Купчишина В.Ч.

Стаття надійшла до редакції 19.01.2016

Делик И. С. Языковая культура как составляющая педагогической культуры преподавателя высшего учебного заведения

В статье освещено понятие педагогической культуры в целом и рассмотрен вопрос языковой культуры преподавателя высшего учебного заведения как одной из составляющих педагогического общения. Охарактеризована педагогическая коммуникация и определены принципы формирования языковой компетенции преподавателя в процессе взаимодействия со студентами.

Ключевые слова: *культура речи, этикет, педагогическое общение, коммуникативность, функции речи, толерантность.*

Delyk Y. S. Language culture as a component of pedagogical culture of the teacher of the higher educational institution.

The concept of pedagogical culture on the whole is reflected in the article and the question of language culture of teacher of higher educational establishment is considered as one of constituents of pedagogical communication. Pedagogical communication and certainly principles of forming of language competence of teacher are described in the process of cooperating with students.

Activity of teacher is indissolubly related to the language culture that develops on the basis of principle of objectively existent connections between a language and cognitive processes. Basis of pedagogical activity is correct organization of cooperation between a teacher and pupil. The difficult and by volume chart of studies and education lines up on the basis of communication of teacher and students. For this reason one of major terms of providing of efficiency educational-educator process the language culture of teacher is developed in higher educational establishment.

The culture of communication (or language culture) has deep sources and closely constrained with the personality lines of teacher, and also his reasons and valued orientations, consciousness, professional options.

The constituent of pedagogical mastery of teacher of higher educational establishment is his broadcasting that comes forward as an instrument of professional activity of teacher. With his help of that it is possible to untie different pedagogical tasks: to do the difficult theme of employment inter-

esting, and process of her study attractive; create the sincere atmosphere of communication in an audience, to make contact, to attain understanding with students; to form feeling of emotional security in them, to infuse within them a faith in itself and others like that.

The main functions of broadcasting of teacher higher educational establishment are: communicative, psychological, cognitive, and organizational. From swims out here, that a teacher must to perfection own the pedagogical culture of communication, in fact intermingling of teacher with students is examined as a condition, substantial factor of organization of pedagogical process, management activity, when the social psychological, social moral internals of communication appear the article of study, him emotionally-psychological descriptions.

An effective pedagogical communication is predetermined by the communicative culture of teacher, aspiring to her perfection as obligatory condition of pedagogical mastery. A pedagogical communication contains a task and facilities of cooperating with students, receptions of self-examination. With a concept "pedagogical language" it is closely constrained concept "communicative behavior of teacher". Therefore the language of teacher must be characterized by such internals, as: richness of content, exactness, logic; lexical, phonetic, orthopedically grammaticality; vividness, semantic expressiveness; emotional saturation, riches of intonations, unhurried, sufficient volume; enunciation, observance of rules of language etiquette, accordance of word of educator his businesses.

Permanent prosecution of teacher of itself, increase of level of general culture on the whole and the cultures of speech in particular will promote and to the increase of him pedagogical mastery.

Keywords: *culture of speech, etiquette, pedagogical communication, communicativeness, broadcasting functions, tolerance.*